

הפוסק, הרב ויועצת ההלכה

טובה גנזל

מהות תפקידו של הרב ואופן תפקודו עברו בעשורים האחרונים שינויי תפיסה מהותיים, בד בבד עם התהפוכות שחלו בתפיסות הנוגעות לרוב תחומי החיים הציבוריים והפרטיים. מאמרים רבים מוקדשים לתיאור הרבנות בכלל ותפקידו של הרב בפרט. בדיון זה אתאר חלוקת תפקידים ישנה בכל הקשור לתפקיד הרב ואוסיף לה נדבך חדש, ובעזרתה אתאר את מעמדם של הפוסק, הרב ויועצת ההלכה.¹ בעיניי, חלוקה זו משקפת במידה מסוימת את מצבה של הרבנות כיום והיא מתווה דרך לדורות הבאים. אציין כי בדיון בנושא זה, כמו בנושאים אחרים, ההכללה היא בעייתית – אף שאין מנוס ממנה – שכן ההבחנות בין מגוון אישים המכהנים במגוון מקומות מיטשטשות במידה רבה.

תארים רבים משמשים כיום, לעתים בערכוביה, לתיאור רבנים ופעילותם. המכנה המשותף לתארים אלה כולם הוא שהם מתארים את מקומו ומעמדו של האיש במסירת ההלכה ולא את מקומו של האיש.² התהפוכות במעמדן של נשים בכלל ובעולם הדתי בפרט והלימוד הבלתי אמצעי של ספרות ההלכה על ידי נשים מצריכים אותנו להתמודד עם מציאות חדשה שבה גם נשים שותפות ללימוד ההלכתי – ואף להעניק להן בשל כך תואר ולדון בהגדרתו.³ התואר 'יועצות הלכה'⁴ התקבל ככינוי הרווח לנשים המשיבות על שאלות הלכתיות

1 לתיאור פעילותה של יועצת הלכה ראו טובה גנזל, 'לא פוסקות הלכה', דעות 8 (תמוז תש"ס), עמ' 15-17.

2 יוצא דופן הוא התואר 'רבנית', כינויה של אשת הרב, אך אין הוא מכונן לכלול את אשת הרב בתחום השיח ההלכתי. על תפקידי הרבנית ראו משה לוונטהל, 'אשת ברייתך', בתוך: הנ"ל, שררה שהיא עבדות, ירושלים: הוצאת המחבר, תשס"ז, עמ' 133-147.

3 אמנם במשך הדורות היו נשים שהיו שותפות לשיח ההלכתי (ראו לדוגמה ליאורה אליאס ברילבב, 'מנהג יפה הוא לנשים שלנו: פסיקת הלכה על פי נשים בימי הביניים', מסכת ו [חורף תשס"ז], עמ' 47-86), אך במקרים אלה מדובר בנשים יוצאות דופן ואי-אפשר ללמוד מהן על שינוי בדומה לזה המתרחש בדור זה.

4 הצירוף 'יועצות הלכה' נוצר כמעט באקראי. תקופה קצרה לאחר סיום הבחינות של תלמידות המחזור הראשון התפרסמה כתבה בעיתון הצופה (הצופה, מוסף שבת, ט"ו באלול תשנ"ט,

בענייני נידה, וכאן ההזדמנות לדון במעמדן ובמקומן בשיח ההלכתי בתחום זה ובהשפעותיהם. לצורך הדיון אסקור תחילה את מוסד הרבנות ואת הגדרת תפקידיהם של הרב ולעומתו של הפוסק.

מוסד הרבנות

מוסד הרבנות קיים בעם ישראל מאז ימי הכנסת הגדולה. אמנם בכל תקופה הרבנות פשטה ולבשה צורה, בהתאם לנסיבות הזמן והמקום, אך ככלל עד המאה השמונה עשרה תפקדו הרבנים כפוסקי ההלכות הן במזרח הן במערב. הם נבחרו על ידי ציבור השומעים להם, ומהם אף ינקו את סמכותם ההלכתית, ורק לעתים הוסמכו לכך על ידי מוריהם.⁵ בדרך כלל נבחרו הרבנים לכהן בגלל למדנותם וחריופתם נוסף על יכולתם למלא צרכים משתנים המתאימים למקום. בכלל תפקידים אלה היו הנהגה, דיינות, הוראה וראשות ישיבה.⁶ אפשר להבחין בניצנים לשינוי בתפיסת תפקידו של הרב למן ימי האמנציפציה, עם התפשטותה של החסידות בפולין. שם, בצד הרבנים פוסקי ההלכה, קמו גם אדמו"רים. מעמדם של אלה היה מבוסס על הכריזמה האישית שלהם.⁷ במקרים רבים ראו הם את מרכז תפקידם בתיווך בין הפונים אליהם לקב"ה, ואילו הפסיקה (הכרעות הלכתיות) – אם התקיימה – הייתה מרכיב משני בפועלם.

27.8.99, עמ' 8-9) על הבוגרות הראשונות של התכנית ועל הישגיהן. מערכת העיתון רצתה לתת שם אטרקטיבי וחדש לכתבה, ואילו הרבנית הנקיין (מייסדת התכנית העומדת בראש מדרשת נשמת) ביקשה להימנע משימוש במונח פוסקות כדי לא לעורר מחלוקת. לאחר משא ומתן ניתנה הכותרת 'יועצות כהלכה', ומאז – בשל התאמתו – השתמר צירוף זה כמעט במדויק לתאר את כל מי שסיימה את התכנית ועמדה בדרישותיה.

5 ראו שמעון הקשר, 'מנהיג, דיין ומורה', בתוך: יצחק אייזנר (עורך), איש על העדה: ספר הכינוס למחשבת היהדות, 13, ירושלים: משרד החינוך, המחלקה לתרבות תורנית, תשל"ג, עמ' 161-193.

6 ראו סקירה מקיפה למגוון פעילותו של רב קהילה למן המחצית השנייה של המאה הארבע עשרה אצל הקשר, שם, עמ' 166 ואילך.

7 ראו מנחם פרידמן, 'בעיות יסוד במבנה הרבנות הקהילתית בחברה מודרנית', בתוך: אלה בלפר (עורכת), מנהיגות רוחנית בישראל, רמת גן: המכון ליהדות בת-זמננו, תשמ"ב, עמ' 137-140; צבי ירון, הגיגים על העם, התורה והמדינה, תל אביב: מורשת, תשמ"ז, עמ' 105.

מלבד עצם ההשתייכות לקהילה באמצעות קשר זה של האדמו"ר עם חסידיו או של הרב עם בני קהילתו היו הרבנים החוליה המקשרת של המשפחות עם העולם התורני. משום כך דאגו קהילות רבות לכך שיונהגו על ידי רב ושהוא יתווה את דרכם. לעתים המכנה המשותף בין המשפחות לרב התבסס על המרחב הגאוגרפי, ולעתים התבסס הקשר על גדלותו של הרב – במקרה שנמצאו בו האפיונים המתאימים לרכז סביבו אנשים מאזורים שונים. אפשר לומר למעשה כי אופי פעילותם ומעמדם של רבנים השתנה מאוד בהתאם לאופיו של הרב ולאילו ציפים מבית ומחוץ שעמם הוא נאלץ להתמודד.

לנוכח האמור לעיל לא מפתיע שרכיבי ההנהגה הרוחנית בעם מתוארים בכל מיני מונחים: פוסק, מרא דאתרא, דעת תורה, רב ותלמיד חכם הם רק חלק מהם. משמעות כל אחד מהתארים משתנה בהתאם להקשר שבו הוא מוזכר ולמגזר שאליו משתייך נושא התואר.⁸ נתמקד תחילה בתפקידו של 'פוסק הלכה' בהשוואה לתפקידו של 'רב'. לאחר מכן נשווה את תפקידו של רב שאיננו פוסק לתפקידה של 'יועצת הלכה' ונגזור מהשוואה זו את הסמכויות ההלכתיות והאחרות של היועצות ההלכתיות.

הפוסק

הפוסק הוא מי שבאים לבקש את הכרעתו בשאלות הלכתיות שכדי להשיב עליהן יש להפעיל שיקול דעת הלכתי שאינו מתמצה בעיון בספרי ההלכה הקיימים בלבד. לא לכל הרבנים יש סמכות להכריע בשאלות הדורשות הכרעה הלכתית, אך הרבנים הפוסקים בשאלות הלכתיות משמשים גם בתפקידי הנהגה נוסף על היותם פוסקי הלכות.⁹ בבואו לפסוק הפוסק מפעיל שיקול דעת הלכתי – 'מדמה

8 ראו למשל בנוגע לצירוף 'דעת תורה': שלמה דיכובסקי, 'דעת תורה בהלכה', מורשה ח (קיץ תשל"ד), עמ' 18-33; מרדכי פוגלמן, 'מהי דעת תורה, נזיר אחיז, ג, ירושלים: נור דוד אגודה להנצחת זכרו והוצאת כתביו של הרב דוד כהן, תשל"ח, עמ' קכה-קכח.

9 כך לדוגמה שימשו ראשי הישיבות כבבל בתקופת התלמוד גם פוסקים. ראו שלמה דיכובסקי, 'ראש הישיבה – כמורה הלכה', באר מים חיים (תשנ"ט), עמ' 393-414. לא כאן המקום להסביר כיצד פוסק מכריע בשאלות ההלכתיות המונחות לפתחו; בשנים האחרונות נכתבו עבודות המאפיינות את דרכי הפסיקה של פוסקים שונים. ראו למשל בנימין בראון, 'חזון איש: הלכה, אמונה וחברה בפסקיו הבולטים בארץ ישראל (תרצ"ג-תשי"ד)', עבודת

מילתא למילתא' – ופוסק כיצד לנהוג בשאלות המונחות לפניו.¹⁰ התכונה העיקרית הנדרשת מהפוסקים היא למדנות מופלגת, בקיאות וחרिפות. בשונה מפוסקים אלו יש גם רבנים שבקיאותם ההלכתית פחותה. הבחנה זו התקיימה כבר בסוף ימי הביניים, והיא מבדילה, בין היתר, בין רבנים בקהילות קטנות לבין רבנים בקהילת גדולות – כך על פי כתבי הרבנות שיש בידינו החל בתקופה זו: 'המזומן להיות רב בקהילה קטנה – אין מצפים ממנו אלא מידה אחת בלבד, שיהיה בקי בתורה ושוקד על לימודה. יתר עליו המועמד לקהילה גדולה, שמצטיין בחריפות וכוח החידוש, והוא מוחזק כמי שכבר הרביץ תורה ברבים'.¹¹

הרב

לעומת תפקידו של הפוסק – המאופיין בעיקר בחידוש שהוא יוצר בהכרעתו בשאלה הלכתית, ובמובן זה הוא קל יותר להגדרה – הגדרת תפקידו של הרב קשה הרבה יותר.¹² החברה היהודית עברה שינויים רבים במרוצת כל הדורות, והם הצריכו בין היתר התאמה מחודשת של תפקידי הרבנים.¹³ בשנים האחרונות, לדוגמה, אנו עדים להקמתן של קהילות המרכזות את פעילותן התורנית והחברתית

דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ג; בנימין לאו, הרב עובדיה יוסף, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראילן, תשס"ב, עמ' 88-91.

10 העובדה שלא מדובר בקריטריון טריוויאלי באה לידי ביטוי בין היתר בצורך לציין במפורש שמדובר בקריטריון בבחירת הרב לקהילות באשכנז במאה השבע עשרה והשמונה עשרה: 'תנאי לבחירתו של אדם מיישראל לרב קהילה הוא בהיותו תלמיד חכם, בקיא ב"ים התלמוד' וחריף כדי כך שהוא בר הכי לרמות מילתא ומילתא ולהבחין בין מילתא למילתא, לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא. יכולתו של הרב לבסס את פסקיו והוראותיו על המסורת ההלכתית, תוך שהוא מפגין את בקיאותו וחרिפותו, הוא הבסיס לסמכותו של הרב בקהילות ומחוצה לה. הרב לא יכול היה לבסס את סמכותו על "כתב הרבנות" שבידו בלבד, ולעולם צריך היה להוכיח כי להוראתו יש סמך במסורת ההלכתית' (ההרגשה שלי). ראו פרידמן, לעיל הערה 7, עמ' 136.

11 יעקב כץ, 'לתולדות הרבנות במוצאי ימי הביניים', בתוך: עזרא ציון מלמד (עורך), ספר זכרון לבנימין דה-פריס, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, רשות המחקר, תשכ"ט, עמ' 282.

12 נראה שכמעט בלתי אפשרי לנסח הגדרה שתשקף נאמנה את כל מי שזוכה לכינוי רב בימינו, בין היתר בגלל מידת הנפוצות שלו. לפיכך הריון כאן מתמקד בשימושים הרווחים בלבד.

13 ראו פרידמן, לעיל הערה 7, עמ' 142-143.

סביב בית כנסת בהנהגת רב.¹⁴ התואר רב הוא חזון נפרץ היום, עד כי בישיבות רבות (בעיקר בעולם החרדי) מקובל לצרף את התואר רב לכל אברך הלומד כמה שנים בישיבה.¹⁵ נוסף על כך, על פי תקנות הרבנות הראשית כל תלמיד הנבחן בבחינות לרבנות הוא רב מוסמך.¹⁶ הפשטות שבה מושגות היום תעודות ההסמכה בצד הנגישות של הציבור לרבנים יצרו מצב שרבנים (מוסמכים) רבים משיבים לשאלות הלכתיות רבות מדי יום. עם זאת חלקם איננו בעצם בר הכי לרמות מילתא למילתא ולהכריע בשאלות הלכתיות כבודות משקל.¹⁷ רבנים אלו מטבעם אינם מקשה אחת. פעמים מדובר במנהיגים רוחניים בעלי שיעור קומה,¹⁸ ופעמים הם חסרים חלק מהכישורים הדרושים: לעתים בגלל מיעוט הניסיון שיש בידם (המכונה 'שימוש תלמידי חכמים'), לעתים בגלל מיעוט התחומים שהם מכירים על בוריים ולעתים בגלל אישיותם.¹⁹

14 מודל זה קיים שנים רבות בחוץ לארץ ואף ביישובים רבים בארץ, ולאחרונה הוא רווח יותר אף בשכונות עירוניות.

15 יצוין כי תופעה זו חרשה היא, וכי השימוש בכינוי 'רב' כתואר לא היה כה רווח בעבר.

16 למותר לציין שאין הרבנים נבחרים על פי הקריטריונים שמציב הרמב"ם: 'בית דין של שלשה אף על פי שאין מרקדקין בהן בכל אלו הדברים צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים ואלו הן: חכמה, וענוה, ויראה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להן, ובעלי שם טוב, וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה' (רמב"ם, הלכות סנהדרין ב, ז). מעמד הסמיכה עבר שינויים מפליגים מימי גלות בבל ועד ימינו. נכתבו מאמרים רבים שהגדירו את מצב הסמיכה בתקופות שונות. ראו למשל מרדכי ברויאר, 'הסמיכה האשכנזית', ציון לג (תשכ"ח), עמ' 15-46. אף בתקופתנו אין משמעות סמכותית להסמכה לרבנות שמעניקה הרבנות הראשית, ולכן זהו לא קריטריון רלוונטי לקביעת מעמדו של רב בימינו. ראו ברוך רבינוביץ, 'הרב וסמכותו', בתוך: איזנר, לעיל הערה 5, עמ' 250.

17 ראו למשל את דבריו של הרב שלמה אבינר בעת שסיים את תפקידו כרבו של קיבוץ לביא: 'כאן עלי לחזור על נקודה מסויימת שהרבה חברים מתקשים בהבנתה [...] איני פוסק הלכות, כי איני ראוי, איני יודע, ואיני רשאי. רק תלמיד חכם פוסק הלכות. אבל יש לפעמים בידי לבחון מציאות מסויימת ולברר מה נפסק בנדרון מתוך ספרי הפוסקים או מפי תלמידי חכמים, בין מצד תוכן הדברים בין מצד סגנון הפסיקה. אין צריך לאמר שעבודה זו מצריכה חכמה רבה וניסיון רב'. הרב שלמה אבינר, 'להיות רב בקיבוץ', בתוך: רפאל אורבך (עורך), הקיבוץ בהלכה, קבוצת שעלבים: הקבוצה, תשמ"ח (מהדורה שנייה מורחבת), עמ' 372.

18 כך למשל שמעתי (מפי פרופסור מרדכי ברויאר) כי מקובל לומר שהרב שך בכל שנות הנהגתו בחר שלא לפסוק ואף הקפיד שלא יכנו אותו 'פוסק'.

19 וכבר עמד על תופעה זו הרב יובל שרלו לפני יותר מעשרים שנה: 'אנו עומדים להפוך את הנהגתנו לברת הישג רק על ידי בחינות בהלכות איסור והיתר! תופעה זו תגרום רעות רבות.

תופעה זו איננה מצטמצמת רק לנעשה בארץ. במקרים רבים מדובר ברבנים המכהנים בפועל ברבנות בקהילות בחוץ לארץ ועיקר תפקידם הוא הנהגה רוחנית של הקהילה על מוסדותיה השונים, פיקוח על אירועים חברתיים ועוד.²⁰ רבנים אלה המשיבים על שאלות הלכתיות רבות עושים זאת לא כהוראה חדשה, אלא בהישענות על הלכות ידועות. המשיב על שאלות הלכתיות בדרך זו מכונה פעמים רבות גם 'מורה הוראה' בשונה מ'פוסק'.²¹ אפשרות זו איננה חדשה והיא מוזכרת גם בשולחן ערוך (יורה דעה רמב, סעיפים ז-ט):

לא מקרי הוראה אלא בשמורה על מעשה שבא לפניו, אבל אם שאלו לתלמיד הלכה כדברי מי, יכול לומר מה שבדעתו, כיון שאינו מורה על מעשה שבא לפניו. לא מקרי הוראה אלא בדבר שיש בו חידוש לשואל, אבל בהוראה ידועה שהיא פשוטה לכל, כגון נותן טעם לפגם או לבטל איסור בששים וכיוצא באלו, מותר. יש מי שכתב שכל הכתוב בספרים מפסקי הגאונים יכול להורות בימי רבו, רק לא יורה דבר מלבו ולא יסמוך על ראיותיו לדמות מילתא למילתא מעצמו.

מדברי שולחן ערוך עולה שיש מצבים נבדלים וכי אפשר להבחין בין 'הוראה ידועה', שהיא 'פשוטה לכול', לבין שאלה ש'יש בה חידוש לשואל' או מצב שהנשאל 'יסמוך על ראיותיו לדמות מילתא למילתא מעצמו'. יתרה מזו, יש

ראשית, היא תפחית מאוד את טיבה של ההדרכה הרוחנית. מעבר לכך – יוצר מצב של פחות טבעי במעמד ובכבוד הרבנות, כדרכו של כל עורך היצע; ירבו מחלוקות בישראל והציבור יירתע מלשמוע לקול הנהגתו הרוחנית. כבוד הרבנות תלוי במיעוט הזכאים לו ובריכוז קהלם. ייאמר מפורשות: הנחיית הציבור איננה יכולה להינתן לאדם שאיננו בקי בכל חלקי התורה. כולל חלקי השולחן ערוך, אך וראי שאין בכך די!'. ראו יובל שרלו, 'מיהו ומהו רב?', עמודים לב (שבט תשמ"ד), עמ' 165-166.

20 ראו רבינוביץ, לעיל הערה 16, עמ' 250-255.

21 אם כי אין הבחנה ברורה בין המונחים ומשמעותם אף משתנה בתקופות שונות. כך לעתים הכרעותיו של הפוסק מכונות גם הן 'הוראת הלכה' ואינן מוגדרות תמיד כ'הוראה חדשה', ואילו לתיאור תפקידו של מורה ההלכה משמש גם הצירוף 'פוסק הלכה' (המיועד לכאורה רק למי שמדמה מילתא למילתא).

תפקיד חשוב לרבנים שבסמכותם ההלכתית לענות על שאלה הנשאלת בתנאים מסוימים אך לא באחרים.

המגוון הרחב של רבנים בעלי הסמכה הלכתית לא אחידה מאפשר להיענות לצרכים שונים ומשתנים של קהלי יעד הרוצים לשמר, ליצור או לחדש את הקשר עם ההנהגה הרוחנית בתקופתנו. ההתמודדות עם תפקידו של הרב בישראל עולה מעת לעת לדיון, והקובץ 'מנהיגות רוחנית בישראל' הוא דוגמה לשיח בנושא זה בישראל לפני כעשרים וחמש שנה.²² בקובץ זה ובכלל באות לידי ביטוי נקודות מבט שונות בשיח, אך נראה שיש מכנה משותף לכל המשתתפים בו, והוא הצורך להתמודד כך או אחרת עם הפערים בציבוריות הישראלית ולהיערך ולהעריך מחדש את תפקידו של הרב אגב התייחסות לכל הפלגים בציבור. בניסיון להתמודד עם קשיים אלו הרב שאר־ישוב כהן מציע:

רב לא מוכרח להיות אב או רועה, הוא יכול להיות גם חבר. לא במקרה ביהדות אמריקה אתה קורא לרב בשמו הפרטי, ואתה לא עוטה אותו באיצטלא דרבנן, שמפחידה אותך ומרחיקה אותך. ביהדות ארץ ישראל הדבר לא מצוי. כמה אנשים בקהילה יעזו לקרוא לרב בשמו הראשון? וכמה רבנים יסכימו להיקרא בשמם הראשון? אל נזלזל בקטנות הללו, בלבוש בהתנהגות החברתית השווה, בחברות הזאת [...] יש בה הרבה מן החיוב. קיים מתח בין האפשרות להיות חבר לכל אחד ואחד מבני הקהילה והאפשרות בכל זאת להיות בעל סמכות ובעל עמדה של רב. הבעיה של ההנהגה הרוחנית בימינו היא איך להיות מנהיג בלי להיות דיקטטור, איך להיות מורה הוראה מבלי להיות כופה. הדבר אינו קל.²³

נראה לי שהבחנה זו בין פוסק לרב יכולה לשמש גם אותנו בכואנו לדון בשאלת מעמדו של הרב. אכן קשה להעלות על הדעת שרב בישראל יבחר להיקרא בשמו הפרטי, וכשמדובר בפוסק הדבר נראה סביר אף פחות. עם זאת רב שעיקר עניינו

22 בלפר, לעיל הערה 7.

23 ראו שאר־ישוב כהן, 'הרב בציבוריות הישראלית', בתוך: בלפר, לעיל הערה 7, דיון ותגובות עמ' 206.

הדרכה רוחנית של קהילה או רב בבית ספר אכן יכול לשקול הצעה מעין זו.²⁴ ברצוני להציע פתרון אחר לקשיים שעליהם מצביע הרב שאר'ישוב כהן בדבריו. השגת המטרות שעליהן הוא מדבר תתאפשר, לדעתי, ביתר קלות באמצעות שימוש מושכל באחת המהפכות בעולם הדתי בדורנו.

יועצת ההלכה

בעשור האחרון יותר מבכל תקופה אחרת בהיסטוריה אנו עדים למהפכה בלימוד התורה לנשים, ויש לכך השלכות רבות ומגוונות.²⁵ אחת התוצאות של מהפכה זו היא הנגישות הלא אמצעית של נשים לעולם ההלכה. חידוש זה פותח צוהר לנשים ללמוד ואף ללמד הלכה, כפי שאכן מתרחש זה שנים אחדות.²⁶ סוגיה זו נדונה בעיקר בדיונים תאורטיים בכמה שו"תים, ובמרכזם עמדה השאלה אם לימוד הלכה והוראתה על ידי אישה מותר או אסור וכן אם מדובר במציאות שיש לברך עליה.²⁷ נראה שהגיעה העת לעסוק בשאלה זו באופן תאורטי פחות אגב בחינה של המציאות הקיימת שבה נשים עונות זה כמה שנים על עשרות שאלות הלכתיות מדי יום. תפקיד היועצות ההלכתיות משקף היטב את הדינמיות המאפיינת את עולם ההלכה האורתודוקסי

24 לא זה המקום לרונן בהשפעות החינוכיות שיש לעסוק בהן לפני שבאים להכריע בשאלה זו, ואין ספק שגם כאן יש לרונן בכל מקרה לגופו. השתמשתי בהצעה זו כאן כדי לחדר את ההבדלים.

25 בנושא זה כתבו רבים. ראו למשל כמה מאמרים בתוך: מרגלית שילה (עורכת), להיות אשה יהודייה, דברי הכנס הבינלאומי הראשון: אשה ויהדותה, שהתקיים בירושלים בחודש אב תשנ"ט – יולי 1999; חנה קהת, 'מעמד הנשים ולימוד תורה בחברה האורתודוקסית', אקדמות ז (תשנ"ט), עמ' 123-135; ועוד, ולא כאן המקום להאריך בכך.

26 השיח סביב יועצות ההלכה הוא רכיב חדש נוסף במסגרת שיח רחב הרבה יותר שעניינו מקומן של נשים (אורתודוקסיות) בתפקידים ציבוריים בכלל, ולא כאן המקום לרונן גם בסוגיה זו. ראו למשל משפט לאה שקדיאל, פסק הדין של השופט מנחם אלון, בתוך: רב רפל (עורך), הפנינה: ספר זיכרון לפנינה רפל – האשה היהודית בחינוך במשפחה ובחברה, ירושלים: בני חמד, תשמ"ט, עמ' 63-126.

27 כך למשל בתשובתו של הרב אליהו בקשידורון, 'סמכות והנהגה בנשים וגברים', בנין אב: תשובות ומחקרים, סימן סה, תשמ"ב, עמ' רפב-רפז: 'מכל האמור נראה שאשה וגר יכולים לשמש כמנהיגים ואפילו כגדולי הדור שכה הנהגתם מחייבת את הסמכות. אשה וגר יכולים לשמש מורי הוראה וללמד תורה ופסקים'.

המנסה לתת מענה לצרכים מתעוררים של הקהילה ושל הפרט. כשם שתפקיד הרב שאינו פוסק נוצר כמענה לצורך חברתי בהנהגה, כך נוצר תפקיד היועצת ההלכתית כדי להיענות לצורך חברתי אחר, הפעם של נשים רבות, בהדרכה בנושא טהרת המשפחה. על רקע המעמד שקנו להן היועצות ראוי לדון כאן בתפקידן ובצרכים שתפקיד זה עונה עליהם בחברה הדתית והמסורתית בארץ ובהו"פ לארץ. נוסף על כך נשווה את מעשיהן ומעמדם לתפקידים ולמעמדם של פוסקים ורבנים.

התחום ההלכתי שטבעי שנשים תעסוקנה בו יותר מכל תחום אחר הוא הלכות של טהרת המשפחה. ראשית, משום שהלכות אלה מסורות בעיקר להן.²⁸ הן מבינות את הדברים מכלי ראשון, הן מנוסות ויש להן עדיפות על כל מי שבעבורו העיסוק בנושאים האלה הוא תאורטי בלבד. יתרה מזו, נושא זה קשור בנושאים שהצניעות יפה להן, ובשל כך נשים רבות מעדיפות לפנות בתחום זה לאישה ולא לגבר. דוגמה מעשית לעיסוק של נשים בהלכות של טהרת המשפחה היא מדרשת נשמת²⁹ שבה לומדות נשים בלימוד עיוני את הלכות הנידה.³⁰ לימוד זה מאפשר להן להיות שותפות לשיח ההלכתי בנושאים אלה.³¹ אפשר לציין

28 כפי שכבר בא לידי ביטוי בדברי הגמרא במסכת כתובות עב, ע"א: 'וספרה לה שבעת ימים. לה – לעצמה'. ובדברי הראשונים והאחרונים על קביעה זו. ראו לדוגמה הרב שלמה לוי, שערי אורה: הלכות נידה, אלון שבות: ישיבת הר עציון, תשס"ד, עמ' 96.

29 מדרשת נשמת בירושלים בראשותה של הרבנית חנה הנקין ובניכוי ההלכתי של הרב יהודה הנקין ושל הרב יעקב ורהפטיג. התכנית הנידונה מוצעת במדרשה משנת תשנ"ח.

30 הלימוד בהנחייתו של הרב יעקב ורהפטיג נמשך שנתיים (פעמיים בשבוע), והוא כולל הלכות נידה בהיקף המקביל לנדרש ללימודי הלכות נידה לבחינת הרבנות הראשית. התלמידות נדרשות לעמוד בבחינות תקופתיות בכתב וכן בבחינת סיום בעל פה לפני כמה רבנים, ורק אז הן מוסמכות כיועצות הלכתיות. נוסף על הלימודים ההלכתיים מדי שבוע מתקיים שיעור המיועד ללימודי השלמה בנושאים רפואיים ובנושאים נוספים המשיקים לתחום זה. במידה מסוימת אפשר להשוות את קבלת 'תעודת ההתמחות בהלכות טהרה' – ובכלל זה שיועצות ההלכה תהיינה 'כתובת ראשונה לנשים אשר תרצינה לפנות אליה בעניינים אלו להדריך בדרך התורה והיראה, ובדבר הצריך הכרעה תפנה לפוסק מוסמך' (מתוך התעודה) – לקבלת רשות של תלמיד מרבו להורות (שולחן ערוך, יורה דעה רמב, סעיף ד).

31 מתן ייעוץ הלכתי בנושאים אלה לא עמד לנגד עיניהן של משתתפות התכנית במחזורים הראשונים. רוב המשתתפות באו משום שחיפשו מסגרת להמשך לימוד תורני ברמה גבוהה (שכמעט לא היה אז בנמצא), וחלקן אף הצטרפו משום שעסקו בהלכות נידה במסגרות שונות (כגון הדרכת כלות, מתן שיעורים, כתיבת עבודות) וראו בתכנית זו הזדמנות להרחיב את ידיעותיהן. בעת פתיחת התכנית היו הקו הפתוח, המענה האינטרנטי ועוד בגדר מקור לא נודע.

שלושה תחומים עיקריים שבהם עוסקות למעשה יועצות ההלכה:³² (1) איוש יום-יומי של קו פתוח ופורום לשאלות באינטרנט שאליהם פונות עשרות נשים מדי יום.³³ הנשים פונות בשאלות הלכתיות מגוונות שהמכנה המשותף לכולן הוא הקשר הישיר או העקיף שלהן להלכות נידה;³⁴ (2) חלק מהיועצות משיבות לנשים בנושאי כתמים, במגבלות הידע שלהן ובהתייעצות ברבנים ובפוסקים; (3) היועצות שותפות לשיח ההלכתי בנושאים אלה,³⁵ נוסף על שיעורים הלכתיים רבים שהיועצות מעבירות בקורסי הכשרה למדריכות כלות, בימי עיון ועוד. בבואנו לדון במעמדן של יועצות ההלכה, עלינו לחלק את הדיון לסוגיות ההלכתיות ולסוגיות החברתיות העולות מעיסוקן זה.³⁶ מבחינה הלכתית אחד

32 אפשר ואף נכון להשוות במקרים רבים את פעולותיה של יועצת ההלכה עם זו של אשת הרב, אם כי מקור הסמכות והידע של כל אחת מהן שונה. תחומי העיסוק של היועצות לא נקבעו מראש והיו על פי רוב מענה למציאות שנוצרה ככל שקיומן פורסם. ראו גנזל, לעיל הערה 1, עמ' 15-17.

33 השאלות עוסקות במגוון רחב של נושאים ומגיעות מהארץ ומחוץ לארץ: פונות כלות לפני ואחרי החתונה, נשים בשאלות הלכתיות בנושאי פוריות, היריון, לידה ותכנון משפחה; נשים המתמודדות עם קשיים הלכתיים כתוצאה משימוש באמצעי מניעה מגוונים; ונשים בגיל המעבר. נוסף על כך פונות לקו מדי ערב בלניות, מדריכות כלות ולעתים אף אנשי מקצוע נוספים. יצוין שמספר הפניות עולה בהתמדה, אף שהקו מעולם לא פורסם רשמית.

34 אחד הקשיים שעמם נאלצות היועצות להתמודד הוא מתן תשובה לנשים בשאלות אלו בצורה אנונימית הנוגדת במובנים מסוימים את הדרך הטבעית למתן תשובות הלכתיות בכלל ובנושאים אלו בפרט. אך לית מאן דפליג, מקרב אלו העוסקים במלאכה (המשיבות והרבנים) שהרווח הוא גדול מההפסד, ואכמ"ל.

35 כפי שבא לידי ביטוי במאמרו של טובה גנזל ודינה צימרמן, 'וסת הגון – הבט הלכתי רפואי', תחומין כ (תש"ס), עמ' 363-375; בספר Deena R. Zimmerman, *A Lifetime Companion to the Laws of Jewish Family Life*, Jerusalem: Urim Publications, 2005; ואף במידע הרב המופיע באתר האינטרנט: www.yoatzot.org/hotlineH.php (אוחזר לאחרונה באוקטובר 2010).

36 יש בדיון זה נדבך חשוב נוסף באפיון של מנהיגות דתית נשית. כך טובה כהן המגדירה את המנהיגות הדתית הנשית כ'מנהיגות מעצבת' שממאפייניה: 'החלשה או ביטול של הסולם ההיררכי ומעבר לשיתוף דמוקרטי יותר של המונהגים בהחלטות, יצירת קשר אישי בין המנהיג והמונהגים, הדגשה של הדוגמה האישית והאותנטיות יוצרת האמון של המנהיג, ראיית המנהיג כמורה דרך ומנחה ופתיחות לרעיונות חדשים'. ראו טובה כהן, 'מנהיגות דתית נשית: האורתודוקסיה המודרנית בישראל כמקרה מבחן', תרבות דמוקרטית 10, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ו, עמ' 260. אכן יועצות ההלכה מקיימות עם הפונות אליהן דיאלוג שיש לו במידה רבה במאפיינים אלה.

הלבטים המרכזיים העולים בעקבות הפניות הרבות ליועצות ההלכה הוא עד כמה ביכולתן ליטול אחריות ולהפעיל שיקול דעת הלכתי. לצורך כך נאפיין תחילה את השאלות המגיעות לקו ונבדיל בין שלוש רמות של סמכות הלכתית שהמענה לשאלות מחייב.³⁷

א. שיחות שבהן ההלכה ידועה, ברורה ורווחת. השואלת חסרה מידע הידוע לרבים, והיא מבקשת מהנשאלת להבהיר לה את ההלכה כפי שהיא כתובה. על מקרים מעין אלו כותב הש"ך (ש"ך, יורה דעה רמב, ס"ק טז):

[...] אבל בדברים שהשואל יודע מנהגו של דבר כגון נטל"פ וכיוצא בו דכשמתירין לו אין נראה בעיניו דבר חידוש שרי. עוד הורה מורי רבינו שכל פסק שאדם רואה בפירוש בספר מספרי הגאונים כו' וכ"מ להדיא מדברי המחבר שאפילו יש בו חידוש לשואל שרי.

במקרים מעין אלה על היועצת למסור לשואלת את ההלכה הרלוונטית לשאלתה.

ב. שאלות שיש להפעיל בהן שיקול דעת הלכתי. נראה שלמצבים מעין אלו התייחס הרדב"ז בדבריו (שו"ת רדב"ז ו, ב, אלפים קמז, ד"ה 'תשובה לא'):

[...] אבל מה שאני סובר בזה שהשמיט הרב חילוק השנים שהוא סובר שלא נאמר זה אלא בזמן שהיו לומדים על פי השמועה ואין אדם עומד על דעת רבו עד מ' שנה ואיכא למיחש שמא יטעה, אבל האינדא שכבר יש כמה הלכות פסוקות וכמה ספרים וכמה שאלות לגאונים ז"ל אם הגיע להוראה יכול שפיר להורות מתוך הספרים אפי' בפחות ממ' שהרי יכול לעמוד על מש"כ בספרים, וגדולה [מזו] כתוב בהגהה, שכל פסק שאדם רואה בפירוש בספר מספרי הגאונים יכול להורות אפי' בימי רבו ואפילו תלמיד גמור, רק לא יורה דבר מלבו ולא יסמוך על ראיותיו ולא ידמה מילתא למילתא מדברי עצמו ע"כ.

37 יודגש שאין חלוקה כזו של הפונות במציאות, והיא נוצרה כאן רק כדי ללבן את הדברים. כאשר השאלות נשאלות, אין השואלת 'ממיינת' אותן ל'קטגוריה הלכתית'.

במקרים מעיין אלה היועצת יודעת מהו 'הטווח ההלכתי' הרלוונטי למצב שעליו היא נשאלת, ועליה לשקול לגופו של עניין אם מדובר במצב שיש לנהוג בו לכתחילה או בדיעבד. כאן מוטל על כתפיה של היועצת לברר היטב מה הן הנסיבות שבהן נשאלת השאלה.

ג. שאלות שדרושה בהן הכרעה הלכתית, כלומר פסיקה. במצבים אלו משמשת הנשאלת מתווכת בין השואלת לפוסקים. אם כי גם במקרים אלה יש ליועצת תפקיד חשוב בתשואל הפונה – כדי שיהיה בידי הפוסק כל המידע הרלוונטי – וכן בהעברת המידע שבידיה לפוסק.³⁸

כדי שחלוקה זו תהיה ברורה יותר נדגים כיצד היא באה לידי ביטוי בסוגיה הלכתית שהיועצת נפגשת עמה תדיר.³⁹ פונות רבות שואלות בנוגע למספר הבדיקות שיש לבדוק בימי שבעה נקיים.⁴⁰ בשאלה זו לא נדרשת על פי רוב הכרעה הלכתית. בחלק מן המקרים יש צורך בהעברת מידע לשואלת, לדוגמה נשים ששכחו לבדוק כמה בדיקות או שמכל מיני סיבות לא בדקו בימים שאינם הראשון והשביעי של שבעה נקיים. במקרים אחרים יש להפעיל שיקול דעת הלכתי תוך כדי מתן מענה – למשל כאשר לבדוקת אין אפשרות לבצע בדיקות מכל מיני סיבות – ובמקרים אחדים יש צורך במתן פסיקה. מיתרונותיה של היועצת בשאלה שכזו הוא השיח המתקיים אגב השאלה ההלכתית בין הפונה ליועצת. שיח זה מתאפשר פעמים בגלל הפתיחות והכנות במפגש שבין שתי נשים, פעמים משום שהשואלת פונה בצורה אנונימית וקל לה יותר לדבר בכנות ולגלות את לבה ועוד. הידע ההלכתי שבידי היועצות בצד הידע המשלים

38 לא כאן המקום לאפיין את הפונות לקו. נציין רק כי פעמים רבות מדובר בנשים שמסיבות רבות ומגוונות לא פונות לרב בעצמן, והיועצת משמשת להן מתווכת.

39 זו דוגמה אחת, אך השאלות המגיעות לקו הן רבות ומגוונות, ואפשר ליישם חלוקה זו בנושאים רבים נוספים. לאחרונה, עם מחשוב כל השאלות הטלפוניות, אפשר להבחין בהתפלגות של נושאי השאלות המגיעות לקו.

40 לעתים השאלה נשאלת ישירות, ולפעמים אגב שאלה אחרת יש להידרש גם לשאלה זו. אין הכוונה כאן לדון בהרחבה בהיבטים ההלכתיים של שאלה זו, והיא משמשת רק להדגמה. כדי למקד את הדיון הסתפקתי בהצגת האפשרויות ההלכתיות הרלוונטיות.

שנמסר להן בשיחה אינטימית מאפשר בירור מעמיק של הסיטואציה ההלכתית המתעוררת ובדרך כלל גם מענה הלכתי ישיר.⁴¹

מזן ההיבט החברתי יתרונה של היועצת בנושאים אלה הוא בכך שפעמים רבות הפנייה לאישה עדיפה מבחינת תחושת הצניעות של הנשים. היועצת גם נגישה יותר לנשים או לזוגות שפנייה לרב בתחומים אלה אינה בגדר אפשרות מבחינתם, אך עם זאת הם מוכנים – ולעתים אף שמחים – לפנות לאישה לשם קבלת ייעוץ הלכתי. מגמה זו היא חלק מתופעה מתרחבת, בעיקר בציבור הציוניזדתי, שבאה לידי ביטוי ברתיעה מזהות דתית הקשורה במחויבות הלכתית שאיננה אוטונומית. מגמה זו היא גורם נוסף בצורך שהוזכר לעיל בשיח על תפקידי הרב.⁴²

עתה אפשר להשוות את תפקידה של היועצת ההלכתית עם תפקידיהם של פוסקים ורבנים כפי שאפינו אותם לעיל. הפוסק הוא המכריע הבלעדי בשאלות שדרושה בהן הכרעה הלכתית. במקרים שבהם הרב משמש גם פוסק, אף הרב עושה זאת. ליועצות ההלכתיות אין סמכות הלכתית לעסוק במקרים אלו ולהכריע בהם. כאשר שאלות כאלה מגיעות לפתחה, היועצת משמשת מתווכת בין השואלת לבין פוסק. לעומת זאת בשאלות שההלכה בהן ברורה וידועה – וכן בשאלות שיש להפעיל בהן שיקול דעת הלכתי – יכולים לעסוק הן הרב הן היועצת ההלכתית. במקרים אלה עבודת הרב והיועצת חופפת על פי רוב, אולם לכל אחד מבעלי התפקידים יתרונות משלו. יתרונה של הרב בא לידי ביטוי בשליטתו בתחומים הלכתיים נוספים, ופעמים רבות אף בביטחון של השואלת בתשובתו ההלכתית היונקת מתוקף סמכותו. לעומת זאת יתרונה של היועצת הוא קודם כול בהיותה אישה. נוסף על כך ישנם תחומים בהלכות של טהרת המשפחה שבהם היועצת מומחית יותר מן הרב, שכן על פי ההלכה זהו תחום העיסוק המרכזי שלה, והיא נתקלת מדי יום בשאלות רבות.⁴³ במענה

41 יצוין כי בשנים האחרונות (בין היתר בעקבות פעילות שהחלה בה מדרשת נשמת לפני כעשור) מתרבות המסגרות המארגנות ימי עיון לרבנים העוסקים בתחומים משלימים אלה.

42 ייתכן שיש כאן רווח משני, והוא נגישות המידע ההלכתי ותפיסתו בעיני הפונות כידידותי יותר. רב צריך לשמור על כבוד תורתו ולא תמיד נראה לפונה שהולם לשוחח עמו על הקשיים בתחומים אלה, ואילו השיחה עם היועצת מאפשרת זאת לפונה ביתר קלות.

43 מלבד היותן יועצות הלכה יש לכל אחת מיועצות ההלכה תחום עיסוק משלה. רבות מהן עוסקות בהוראת לימודי קודש (ובכלל זה תנ"ך, מחשבה, גמרא והלכה), ואילו אחרות בעלות

השוטף של היועצות – כאשר התשובה ברורה להן – הן משיכות לפונות בעצמן. במידת הצורך מגבים את היועצות רבנים ופוסקים, והן נועצות בהם כאשר יש להפעיל שיקול דעת הלכתי וכאשר יש להן ספק בנוגע למענה המתאים. במקרים רבים היועצות אף מפנות את השואלות לרבנים מקומיים, לרופאים, לבודקות הלכתיות ולבעלי מקצוע נוספים לאחר שציידו אותן במידע ההלכתי הרלוונטי וביירו שמדובר בפונה שלהערכתן אכן תמשיך הלאה בבירור ההלכתי. במידת הצורך היועצת עומדת בקשר עם הרבנים או הרופאים, והיא חוזרת אל הפונה כאשר המידע בידה.

עד עתה דנו בעבודתן של יועצות ההלכה כפי שהיא באה לידי ביטוי בשנים האחרונות. אך בשולי הדברים נזכיר כי השוואת עבודתם של הרבנים עם עבודתן של היועצות מעלה שאלות שיש להן השלכות נוספות.⁴⁴ שאלות אלה עוסקות במישרין ביועצות ההלכה ובפונות, והן אף נוגעות למרקם היחסים בתוך העולם הרבני כתוצאה מפעולתן.⁴⁵ בנוגע ליועצות ההלכה יש מקום לשאול מה הן ההשלכות של עיסוקן בתחום הלכתי אחד בלבד ולכך שאין להן אופק הלכתי רחב כנדרש ממי שעוסק בנושאים הלכתיים. בנוגע לפונות עלינו לשאול מה הן ההשלכות של היעדר פנייה לדמות אחת המרכזת את כל הנושאים ההלכתיים, מה הן ההשלכות של הפיצול שנוצר ושל הפנייה ההלכתית הנקודתית ליועצת

מקצוע בתחום אחר: רפואה, פסיכולוגיה, ייעוץ ועוד. חלק מהיועצות אף נשואות לרבנים, לרבני קהילות, והן משמשות כתובת הלכתית בנושאים אלו לבני הקהילה.

44 ראו יורם קירש, 'מעמד האישה בחברה הציונית-דתית – מאבקים והישגים', בתוך: אשר כהן וישראל הראל (עורכים), 'הציונות הדתית: עידן התמורות, ירושלים: מוסד ביאליק, תשס"ד, עמ' 391–392; כהן, 'לעיל הערה 36, עמ' 287.

45 עוד מוקדם לדעתי לעמוד על התוצאות של תופעה זו, אם כי יש שכבר התייחסו לכך. ראו למשל את דבריה של תמר רוס על מגמות מעין אלה: 'מפגש זה בין נשים דתיות לידע מן הסוג הזה, למרות שלא הונע מעיקרו מתוך מניעים של מרד בסמכות, אלא מתוך הרצון העז להרחיב את משמעות חייהן הדתיים, התגלה כפצצת זמן אשר תוצאותיו היו צפויים. אף שההצטרפות לקהילות הלומדים לא באה לכתחילה לשנות את ההלכה עצמה, את אופן יישומה בשטח, או את התפישות ההיררכיות העומדות מאחוריה, בדרך הטבע מוכרחת הייתה להוביל לתהליכים אשר פועלים לטשטש את הריבוד ההיררכי המסורתי ולקרב את המציאות הדתית לאורחות השוויון הדמוקרטי'. ראו תמר רוס, 'המרד הקדוש של האישה הדתית-לאומית כגשר בין הלכה ודמוקרטיה', בתוך: אבי שגיא ורב שורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית, ג, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ג, עמ' 453.

ההלכה. בנוגע לעולם הרבני יש מקום לשאול אם מעמד הרבנים ניזוק או אולי להפך – הוא מתחזק בזכות פעילות זו של היועצות. כמו כן יש מקום להעלות לדיון סוגיות נוספות המשותפות לרב וליועצת ההלכתית, כגון: כיצד על היועצת לנהוג בשאלות שאינן הלכתיות? למי מחויבות היועצות? ועוד.⁴⁶ מעמדן העתידי של יועצות ההלכה בעולם ההלכה האורתודוקסי אינו ברור, והוא קשור במידה רבה למענה שיינתן למכלול שאלות אלו בעתיד.⁴⁷

46 אין בדברים אלו תשובה לשאלה אם בעתיד נוכל לפגוש נשים אורתודוקסיות המכהנות כרבניות או כפוסקות, אך יש כאן קריאת כיוון לדרך שבה צריכות שאלות אלו לבוא על פתרונן.

47 כך למשל אולי נוכל לראות מבנה חברתי שבו מקומה של היועצת הוא לצד הרב בקהילה, כך ששיתוף הפעולה ביניהם יהיה בסיס לחיים הלכתיים.